

07.00.00 – TARIX FANLARI

O'ZBEKISTONDA DAVLAT EKOLOGIK SIYOSATINING TRANSFORMATSIYASI: TARIXIY BOSQICHLAR VA USTUVOR YO'NALISHLAR (1991–2025)

Ma'rupova Parvina Muxammadjon qizi

Toshkent viloyati Chirchiq shahar

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti Tarix yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Chirchiq shahar 25-umumiy o'rta ta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi

Ilmiy rahbar: Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xudayberdiyev Ikrom Ilxomjon o'g'li

Annotatsiya. Maqolada mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekistonda ekologik siyosatning mazmuni va boshqaruv usullarida yuz bergan o'zgarishlar tarixiy ketma-ketlikda ko'rib chiqiladi. Tahlilning markazida uch masala turadi: mustaqil ekologik qonunchilik va institutlarning shakllanishi, 2000-yillarda amaliy hamda xalqaro hamkorlik mexanizmlarining kengayishi va 2017-yildan keyin ekologik vazifalarning iqtisodiy hamda strategik rejalashtirish bilan bog'lanishi. Normativ-huquqiy hujjatlar va davlat strategiyalarini o'zaro qiyoslash ekologik boshqaruvning vazifalari vaqt o'tishi bilan kengayganini ko'rsatadi. Muallif 1991–2000, 2001–2016 va 2017–2025-yillarni shartli bosqichlar sifatida ajratib, ularning uzviyligi va farqli jihatlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, ekologik siyosat, ekologik boshqaruv, Orolbo'yi, tabiiy resurslar, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, tarixiy tahlil.

Аннотация. В статье в исторической последовательности рассматриваются изменения содержания и механизмов экологической политики Узбекистана после обретения независимости. Основное внимание уделено формированию национальной правовой и институциональной базы, развитию практических механизмов и международного сотрудничества в 2000-е годы, а также включению экологических задач в экономическое и стратегическое планирование после 2017 года. Сопоставление нормативно-правовых актов и государственных стратегий позволяет проследить расширение функций экологического управления. Периоды 1991–2000, 2001–2016 и 2017–2025 гг. рассматриваются как условные этапы данного процесса.

Ключевые слова: Узбекистан, экологическая политика, экологическое управление, Приаралье, природные ресурсы, зелёная экономика, устойчивое развитие, исторический анализ.

Abstract. This article traces changes in the content and mechanisms of Uzbekistan's environmental policy after independence. Particular attention is paid to the creation of a national legal and institutional framework, the expansion of practical mechanisms and international cooperation during the 2000s, and the incorporation of environmental objectives into economic and strategic planning after 2017. A comparison of legal acts and state strategies shows how the functions of environmental governance broadened over time. The periods 1991–2000, 2001–2016 and 2017–2025 are treated as analytical stages whose continuity and differences help explain this transformation.

Keywords: Uzbekistan, environmental policy, environmental governance, Aral Sea region,

natural resources, green economy, sustainable development, historical analysis.

KIRISH. O'zbekiston mustaqillikka erishgan paytda ekologik masalalar yangi davlat siyosatining chekka yo'nalishi emas, balki meros bo'lib qolgan murakkab muammolardan biri edi. Orol dengizining qisqarishi, sug'oriladigan yerlarning sho'rlanishi, suvdan foydalanishdagi ziddiyatlar va sanoat hududlaridagi ifloslanish ekologik boshqaruvni milliy darajada qayta tashkil etishni talab qildi. Shu jihatdan mustaqillik yillaridagi ekologik siyosat tarixini o'rganish faqat tabiat holatini tasvirlash bilan cheklanmaydi. U davlat institutlari qanday shakllangani, ekologik masalalar qaysi davrda qanday siyosiy va iqtisodiy ustuvorliklar bilan bog'langani haqida ham tasavvur beradi.

Maqolaning maqsadi 1991–2025-yillarda O'zbekistondagi davlat ekologik siyosatining rivojlanishini tarixiy bosqichlarga ajratish, bosqichlar o'rtasidagi davomiylik va o'zgarishlarni ko'rsatish hamda ekologik boshqaruvning mazmuni qanday kengayganini tahlil qilishdan iborat. Bunda davrlashtirish mutlaq chegara sifatida emas, siyosatdagi asosiy tendensiyalarni tushuntirishga xizmat qiluvchi tahliliy vosita sifatida qo'llanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. 1991–2025-yillarda O'zbekiston davlat ekologik siyosatining rivojlanishi huquqiy-institutsional, amaliy-boshqaruv va strategik rejalashtirish mezonlari asosida kompleks tarixiy tahlil qilindi. Ekologik siyosat taraqqiyoti 1991–2000, 2001–2016 va 2017–2025-yillardan iborat uch shartli tarixiy bosqichga ajratilib, har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy jihatdan ochib berildi. Shuningdek, ekologik boshqaruvning milliy huquqiy-institutsional tizimni shakllantirishdan amaliy va xalqaro hamkorlik mexanizmlariga, undan esa ekologik maqsadlarni iqtisodiy va strategik rivojlanish bilan integratsiyalashgan boshqaruv modeliga o'tish tendensiyasi asoslandi.

Maqolaning mualliflik yondashuvi ekologik siyosatni uchta o'zaro bog'liq mezon orqali kuzatishga asoslanadi: huquqiy-institutsional baza, amaliy boshqaruv vositalari va strategik rejalashtirishdagi o'rni. Aynan shu mezonlar 1991–2000, 2001–2016 va 2017–2025-yillardagi farqlarni bir tizimda qiyoslash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA MANBALARI

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga amal qilindi. Muammoviy-xronologik yondashuv ekologik siyosatdagi o'zgarishlarni vaqt ketma-ketligida kuzatish uchun, tarixiy-qiyosiy usul esa turli davrlardagi vazifalar va boshqaruv vositalarini solishtirish uchun qo'llandi. Manba sifatida ekologiya va tabiiy resurslarga oid qonunlar, davlat dasturlari, prezident qarorlari, taraqqiyot strategiyalari va rasmiy materiallardan foydalanildi.

Mavzuga yaqin ilmiy ishlarning mavjudligi masalaning tadqiqot maydoni keng ekanini ko'rsatadi. Xususan, Oliy attestatsiya komissiyasining 2026-yilgi rasmiy e'lonida B.M. Yuldoshevaning 1991–2025-yillardagi O'zbekiston atrof-muhit holati tarixiga bag'ishlangan DSc tadqiqoti qayd etilgan. Mazkur maqolada esa asosiy e'tibor ekologik holatning o'ziga emas, davlat siyosatining huquqiy, institutsional va strategik jihatdan qanday o'zgarganiga qaratiladi.

1. 1991–2000-YILLAR: MILLIY EKOLOGIK SIYOSATNING HUQUQIY-INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Mustaqillikning dastlabki o'n yilligida asosiy vazifa ekologik boshqaruvni yangi siyosiy-huquqiy sharoitga moslashtirish edi. Avvalgi ittifoq tizimida shakllangan tartiblar o'rniga milliy qonunchilik va respublika miqyosidagi boshqaruv mexanizmlarini yaratish zarur bo'ldi. Shu sababli bu davrni, avvalo, ekologik siyosatning huquqiy poydevori shakllangan bosqich sifatida baholash mumkin.

1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun ushbu jarayonning muhim tayanchlaridan bo'ldi [1]. Keyingi yillarda atmosfera havosini muhofaza qilish

kabi alohida yo‘nalishlar bo‘yicha huquqiy normalarning shakllanishi ekologik boshqaruvning umumiy deklarativ vazifalardan aniq tartibga solish sohalariga o‘ta boshlaganini ko‘rsatdi [2]. Tarixiy jihatdan bu jarayonni ekologik boshqaruvning milliylashuvi deb ko‘rish mumkin: ekologik masalalar endi mustaqil davlatning o‘z qonunchiligi, manfaatlari va boshqaruv vakolatlari doirasida hal etila boshladi.

Orol dengizi va Orolbo‘yi muammosi esa ekologik siyosatning faqat ichki masala emasligini yaqqol namoyon etdi. Suv resurslarining transchegaraviy xususiyati O‘zbekiston uchun mintaqaviy hamkorlikni ekologik siyosatning ajralmas qismiga aylantirdi. Natijada 1990-yillardayoq ekologik siyosatda ikki yo‘nalish yonma-yon shakllandi: mamlakat ichida huquqiy-institutsional tizim yaratish va Orol muammosi yuzasidan davlatlararo hamkorlikni rivojlantirish.

2. 2001–2016-YILLAR: AMALIY MEXANIZMLAR VA XALQARO HAMKORLIK

2001–2016-yillarda ekologik siyosatning vazifalari avvalgi bosqichda yaratilgan huquqiy bazani amaliy choralar bilan to‘ldirish tomon siljidi. Chiqindilarni boshqarish, suv va yer resurslaridan foydalanish, cho‘llanish, biologik xilma-xillik va Orolbo‘yi aholisining ekologik-ijtimoiy muammolari davlat dasturlarida ko‘proq o‘rin ola boshladi. 2002-yildagi “Chiqindilar to‘g‘risida”gi Qonun bu davrda alohida ekologik yo‘nalishlarni huquqiy tartibga solish davom etganini ko‘rsatadi [3].

Bu bosqichni faqat yangi hujjatlar qabul qilingan davr deb tavsiflash yetarli emas. Uning muhim jihati ekologik muammolarni loyiha, dastur va xalqaro hamkorlik vositalari orqali hal etishga intilish kuchayganidadir. Xalqaro ekologik kun tartibi, donorlik loyihalari va konvensiyalar bilan bog‘liq tajriba boshqaruv amaliyotiga yangi yondashuvlarni olib kirdi. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘rish va resurslardan intensiv foydalanish sharoitida ekologik talablar bilan xo‘jalik ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanat masalasi saqlanib qoldi.

Shu sababli 2001–2016-yillarni o‘tish bosqichi sifatida ko‘rish mumkin. Bir tomondan, ekologik boshqaruv ko‘p hollarda alohida muammolarga javob berishga qaratilgan edi; ikkinchi tomondan esa monitoring, xalqaro tajriba va dasturiy boshqaruv kabi keyingi davr uchun muhim bo‘lgan vositalar aynan shu yillarda kengroq qo‘llanila boshladi.

3. 2017–2025-YILLAR: EKOLOGIK MASALALARNING STRATEGIK REJALASHTIRISHGA KIRIB BORISHI

2017-yildan keyingi davrda ekologik masalalarning davlat taraqqiyot dasturlari bilan bog‘lanish darajasi sezilarli ravishda oshdi. Avvalgi bosqichlarda tabiatni muhofaza qilish, resurslardan foydalanish va muayyan ekologik muammolar ustun turgan bo‘lsa, endi iqlim o‘zgarishi, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, ko‘kalamzorlashtirish va yashil iqtisodiyot tushunchalari bir-biri bilan bog‘langan siyosiy yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘la boshladi.

2019-yilda 2019–2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasining tasdiqlanishi bu o‘zgarishning muhim huquqiy ifodasi bo‘ldi [4]. 2022-yilda qabul qilingan tegishli dasturda 2030-yilgacha issiqxona gazlari intensivligini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarini kengaytirish, suv tejovchi texnologiyalar, ko‘chat ekish va chiqindilarni qayta ishlash kabi yo‘nalishlar aniq maqsadlar bilan bog‘landi [5]. Bu holat ekologik siyosatda faqat muammoni qayd etish emas, natijani o‘lchashga intilish kuchayganini ko‘rsatadi.

“Yashil makon” kabi tashabbuslar ekologik siyosatning hududiy va ommaviy ko‘lamini ham kengaytirdi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasiga oid rasmiy materiallarda ekologik va yashil rivojlanish bilan bog‘liq vazifalarning umumiy taraqqiyot maqsadlari tarkibida berilishi ushbu tendensiyaning davom etayotganini ko‘rsatadi [6]. Demak, ekologik masala alohida soha doirasidan chiqib, iqtisodiyot, hududiy rivojlanish va ijtimoiy siyosat bilan tutashgan yo‘nalishga aylanmoqda.

Orolbo'yi bo'yicha yondashuvdagi o'zgarish ham shu transformatsiyani ko'rsatadi. Ilgari asosiy urg'u ekologik inqiroz oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan bo'lsa, keyingi davrda hududni tiklash, yashil texnologiyalar, innovatsiya va xalqaro hamkorlikni birlashtirishga intilish kuchaydi. Shu ma'noda 2017–2025-yillarni ekologik siyosatning strategik ko'lami kengaygan davr sifatida tavsiflash mumkin.

4. DAVRLASHTIRISH VA QIYOSIY TAHLIL

Davr	Asosiy vazifa	Ustuvor yo'nalish	Tarixiy xususiyat
1991–2000	Milliy huquqiy va institutsional bazani yaratish	Tabiatni muhofaza qilish, Orol muammosi, resurslardan foydalanishni tartibga solish	Ekologik boshqaruvning milliy lashuvi

2001–2016	Huquqiy bazani amaliy mexanizmlar bilan to'ldirish	Suv va yer, chiqindilar, cho'llanish, biologik xilma-xillik, xalqaro loyihalar	Dasturiy va sektorlararo boshqaruvning kengayishi
-----------	--	--	---

2017–2025	Ekologik maqsadlarni strategik taraqqiyot bilan bog'lash	Yashil iqtisodiyot, iqlim, energiya, ko'kalamzorlashtirish, Orolbo'yi	Natijalarni o'lchashga yo'naltirilgan strategik yondashuv
-----------	--	---	---

Uch bosqichni qiyoslash ekologik siyosatdagi o'zgarishni oddiy “eski-yangi” qarama-qarshiligi sifatida emas, vazifalarning bosqichma-bosqich kengayishi sifatida ko'rishga imkon beradi. 1990-yillarda davlat uchun birlamchi masala o'z huquqiy va institutsional asoslarini yaratish bo'lgan. Keyingi davrda shu asoslar muayyan ekologik muammolarni boshqarish, dasturlar va xalqaro loyihalar bilan boyigan. 2017-yildan keyin esa ekologik vazifalar iqtisodiy va hududiy rivojlanish ko'rsatkichlari bilan tobora ko'proq bog'lana boshlagan.

Bunday davrlashtirishdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, O'zbekistonda ekologik siyosatning tarixiy rivojlanishi avvalgi vazifalarni butunlay inkor etish orqali emas, ularga yangi funksiyalar qo'shilishi orqali kechgan. Masalan, tabiatni muhofaza qilish vazifasi bugun ham saqlanadi, biroq unga iqlim, energiya samaradorligi, yashil iqtisodiyot va natijadorlik ko'rsatkichlari qo'shilgan. Shuning uchun “yashil” transformatsiyani alohida kompaniya emas, oldingi bosqichlarda shakllangan huquqiy va boshqaruv tajribasining yangi sharoitdagi davomiyligi sifatida ham talqin qilish mumkin.

XULOSA

1991–2025-yillar tahlili O'zbekistonda ekologik siyosatning mazmuni bir necha marta kengayganini ko'rsatadi. Dastlab mustaqil davlat uchun ekologik qonunchilik va boshqaruv institutlarini yaratish birlamchi bo'lgan. 2001–2016-yillarda huquqiy bazaning amaliy ishlashi, alohida ekologik yo'nalishlarni tartibga solish va xalqaro hamkorlikning roli oshgan. 2017-yildan keyin esa ekologik maqsadlar davlatning iqtisodiy va strategik rejalashtirish hujjatlarida ancha yaqqol ifodalana boshlagan.

Mazkur tarixiy ketma-ketlik ekologik siyosatni faqat qabul qilingan qonunlar soni bilan baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Siyosatning amaliy natijasi hujjatlarning hududlarda qanday bajarilishi, monitoringning sifati, ilmiy ma'lumotlardan foydalanish va jamoatchilikning ishtiroki bilan bog'liq. Shu sababli keyingi tadqiqotlarda umumrespublika miqyosidagi davrlashtirishni Orolbo'yi, Farg'ona vodiysi yoki yirik sanoat markazlari misolida arxiv hujjatlari, statistika va davriy matbuot materiallari bilan tekshirish maqsadga muvofiq.

Maqola doirasida taklif etilgan uch bosqichli yondashuvning asosiy ahamiyati shundaki, u ekologik siyosatdagi davomiylikni ham, yangilanishni ham bir vaqtda ko'rsatadi. O'zbekiston tajribasida tabiatni muhofaza qilish vazifasi yo'qolmagan; aksincha, u vaqt o'tishi bilan resurslardan foydalanish, xalqaro hamkorlik, yashil iqtisodiyot va strategik rivojlanish vazifalari bilan to'ldirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni. 9 dekabr 1992-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni. 27 dekabr 1996-yil.
3. O'zbekiston Respublikasining "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni. 5 aprel 2002-yil.
4. O'zbekiston Respublikasida 2019–2030-yillar davrida "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori.
5. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida "yashil" iqtisodiyotga o'tish va "yashil" o'sishni ta'minlash dasturi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi qarori.
6. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi va uni amalga oshirishga oid rasmiy materiallar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi. Yuldosheva B.M. "O'zbekistonning atrof-muhit holati tarixi (1991–2025-yillar)" mavzusidagi DSc dissertatsiyasi himoyasi haqidagi rasmiy e'lon, 2026.
8. O'zbekiston Respublikasi ekologiya sohasiga oid davlat dasturlari, strategik va normativ-huquqiy hujjatlar to'plami.